

STRATEGIJA DOLGOŽIVE DRUŽBE – PREDSTAVITEV

JEL: J180, J110

UDK: 314.145 (497.4)

Povzetek

Slovenija se spoprijema z velikimi demografskimi spremembami. To zahteva prilagajanje na številnih področjih. Za spoprijemanje z demografskimi izzivi je vlada sprejela Strategijo dolgožive družbe, ki podaja usmeritve za oblikovanje politik in ukrepov. Strategija temelji na konceptu aktivnega staranja, ki predvideva aktivnost in skrb za zdravje v vseh življenjskih obdobjih ter medgeneracijsko sodelovanje. Strategija podaja usmeritve na štirih področjih: i) trg dela in izobraževanje, ii) samostojno, zdravo in varno življenje vseh generacij, iii) vključenost v družbo in iv) oblikovanje okolja za aktivno staranje.

Ključne besede: demografske spremembe, aktivno staranje, strategije dolgožive družbe; Slovenija

Abstract

Slovenia is facing the problem of an ageing population, which requires changes in many public policies and social security systems. In order to cope with demographic challenges, the Slovenian government adopted the Strategy of a Long-lived Society, which gives the guidelines for designing policies and measures in a long-lived society. The Strategy pursues the active ageing concept, which foresees the activity of each individual and their care for health throughout life, and strong intergenerational cooperation. Guidelines are grouped into four pillars: (i) labour market and education, (ii) Independent, healthy and safe life for all generations, (iii) participation in society and (iv) enabling environment for active ageing.

Key words: demographic changes, active ageing, strategy of long-lived society, Slovenia

Uvod

Podobno kot v drugih razvitih državah se tudi v Sloveniji podaljšuje pričakovano trajanje življenja. To je posledica razvoja in napredka ter prinaša skupaj z manjšo rodnostjo velike spremembe v starostni strukturi prebivalstva. Delež starejših od 65 let se je v obdobju 1990–2015 povečal z 10,6 % na 17,9 %. Taka gibanja kažejo, da v Sloveniji že poteka proces demografskega prehoda, ki bo v naslednjih letih še intenzivnejši. Demografske projekcije kažejo, da bo delež starejših od 65 let v Sloveniji leta 2060 približno 30 % in bo večji kot v povprečju EU. Slovenija torej postaja dolgoživa družba.

Demografske spremembe zahtevajo prilagajanje in odzive politik na številnih področjih, če želi družba ohranjati in izboljševati blaginjo prebivalstva. Urad RS za makroekonomske analize in razvoj (UMAR) v dokumentu z naslovom »Demografske spremembe ter njihove ekonomske in socialne posledice«, ¹ ki je analitična podlaga za pripravo Strategije dolgožive

družbe (v nadaljevanju SDD), poudarja ta področja, na katera bo staranje prebivalstva najbolj vplivalo: i) trg dela; ii) izobraževanje; iii) javne izdatke za sisteme socialne zaščite ter iv) stanovanjsko in prostorsko ter regionalno politiko (UMAR, 2016). Podobno Bloom in drugi (2011) poudarjajo: i) prilagoditev zdravstvenega in pokojninskega sistema, ii) investicije v izboljšanje zdravja prebivalstva, še posebej starejših od 60 let, iii) migracijsko politiko in iv) politiko za povečanje participacije na trgu dela, še posebej žensk.

Da bi se celovito spoprijela z izzivi dolgožive družbe, je Vlada Republike Slovenije julija 2017 sprejela Strategijo dolgožive družbe, ki postavlja vsebinski okvir za izvedbo potrebnih sprememb. Dokument prinaša razvojna izhodišča, ključne poudarke nove paradigme, vizijo in cilje ter predloge možnih usmeritev za oblikovanje politik in ukrepov za spoprijemanje s posledicami demografskih sprememb.

V prispevku predstavljamo vsebino SDD, vključno s kratko analizo stanja (razvojna izhodišča), ki je bila podlaga za njeno pripravo. V prvem poglavju tako predstavljamo koncept, vizijo in cilje SDD. Drugo poglavje podaja analizo sedanjih razmer s poudarkom na izzivih, povezanih z demografskimi spremembami. V tretjem poglavju so prikazani trendi v širšem okolju, ki močno vplivajo na oblikovanje strategije in ukrepov. V četrtem poglavju so predstavljeni stebri strategije,

¹ V celoti je analiza stanja v dokumentu Demografske spremembe ter njihove ekonomske in socialne posledice dostopna na spletni strani: http://www.umar.gov.si/fileadmin/user_upload/publikacije/kratke_analize/Strategija_dolgozive_druzbe/SDD_Priloga_1_Demografske_spremembe_UMAR_26april2016.pdf in v dodatnih kazalnikih v prilogi 2 SDD, ki je dostopna na spletni strani: http://www.umar.gov.si/fileadmin/user_upload/publikacije/kratke_analize/Strategija_dolgozive_druzbe/SDD_Priloga_2_dodatni_kazalniki_posebnosti_Slovenije.pdf.

ki temelji na konceptu aktivnega staranja. V sklepu pa so predstavljeni nadaljnji koraki, ki so pomembni za uresničitev strategije. Celotna SDD in analitični prilogi, iz katerih izhaja, so dostopni na spletni strani: http://www.umar.gov.si/fileadmin/user_upload/publikacije/kratke_analize/Strategija_dolgozive_druzbe/Strategija_dolgozive_druzbe.pdf.

1 Koncept, vizija in cilji strategije

Strategija dolgožive družbe izhaja iz novega konceptualnega okvira za oblikovanje usmeritev razvoja dolgožive družbe. Zasnovana je na konceptu aktivnega staranja, kot ga je predstavila Svetovna zdravstvena organizacija² in katerega cilj je, da bi posameznik v vseh življenjskih obdobjih, tudi v starosti, živel aktivno, zdravo, neodvisno in varno, v medgeneracijskem sožitju ter polno užival svoje pravice. Oblikovanje stebrov strategije temelji na indeksu aktivnega staranja, ki so ga oblikovali Zaidi in drugi (2012) za Ekonomsko komisijo Združenih narodov za Evropo (UNECE).

Koncept aktivnega staranja v SDD tako vključuje:

- i) *aktivnost v vseh življenjskih obdobjih*, ki vključuje zlasti večjo aktivnost starejših na družbenem, gospodarskem, socialnem in kulturnem področju; povečevanje deleža starejšega prebivalstva je možnost, ki jo je treba izkoristiti z aktivnejšim udejstvovanjem v delovnih procesih ter večjim udejstvom v družbenem in političnem življenju;
- ii) *skrb za zdravje*, ki vključuje skrb za zdravje in zdrav življenjski slog vse življenje; to omogoča podaljšanje delovne aktivnosti, več zdravih let življenja ter vpliva na zmanjšanje izdatkov za zdravstvo in na zmanjšanje absentizma;
- iii) *medgeneracijsko sodelovanje* z medsebojno podporo, prenosom znanj in izkušenj ter prispevkom vseh udeležencev.

Slika 1: Konceptualni okvir Strategije dolgožive družbe

Vizija SDD je oblikovati družbo in sisteme, ki bodo v spremenjenih demografskih razmerah vsem zagotavljali blaginjo in kakovostno življenje, pri čemer je pomembno medgeneracijsko sodelovanje in udejstvovanje vseh generacij v družbi ter zavedanje pomena kakovostnega staranja.

Strateški cilji za uresničitev vizije, ki izhajajo iz stanja in sprememb v starostni strukturi prebivalstva, so:

1. blaginja vseh generacij ter dostojno in varno bivanje v domačem okolju z upoštevanjem visoke ravni človekovih pravic;
2. vključenost vseh generacij v ekonomsko, družbeno, socialno in kulturno življenje v skladu z njihovimi željami in potrebami ter medgeneracijsko sožitje;
3. ohranjanje in izboljšanje telesnega in duševnega zdravja ljudi vseh starosti.

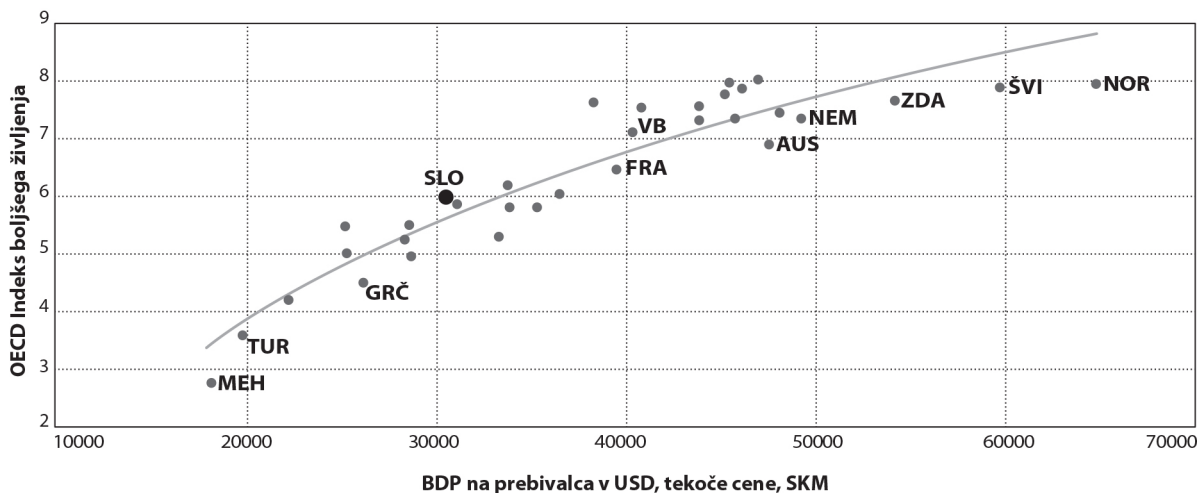
Z uresničevanjem razvojnih ciljev bo Slovenija izboljševala svojo uvrstitev po kazalniku indeksa aktivnega staranja, ki prikazuje, koliko sposobnosti starejših je uporabljenih in v kolikšni meri je starejšim omogočeno oziroma so spodbujeni, da sodelujejo v družbi.

2 Razvojna izhodišča

Uspešno delujoče gospodarstvo je eden izmed pomembnih temeljev za zagotavljanje blaginje. Primerjava bruto domačega proizvoda na prebivalca v standardih kupne moči in indeksa boljšega življenja, ki ga je razvila OECD in zajema 11 dejavnikov blaginje, namreč kaže, da je indeks boljšega življenja višji v državah z višjo stopnjo gospodarske razvitosti. Gospodarska razvitost je torej pomemben dejavnik pri oblikovanju odgovorov

² Koncept aktivnega in zdravega staranja pomeni proces izboljševanja možnosti za zdravje, aktivnost in socialno varnost posameznika z namenom izboljšanja kakovosti življenja (WHO, 2002).

Slika 2: Bruto domači proizvod na prebivalca in indeks boljšega življenja

Vir: OECD, preračuni UMAR. Opomba: SKM – standardi kupne moči; podatki za I. 2015.

na izzive dolgožive družbe. Zlasti dvig produktivnosti poleg odzivanja na demografske spremembe pomeni enega izmed največjih razvojnih izzivov Slovenije (več glej UMAR: Poročilo o razvoju 2017). Ob politikah, ki zagotavljajo enakomerno razporeditev dohodka, socialno varnost in okoljsko vzdržen razvoj, bo krepitev gospodarske razvitosti izboljšala življenjski standard in blaginjo prebivalstva.

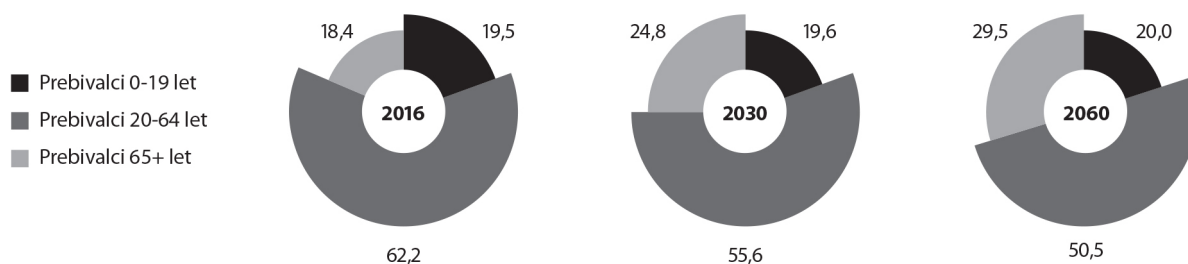
Podaljševanje življenjske dobe, ki je posledica družbenega in gospodarskega razvoja ter napredka, prinaša tudi pomembne spremembe v starostni strukturi prebivalstva. Demografske spremembe se najbolj kažejo v zmanjševanju števila prebivalstva v starostni skupini 20–64 let, ki je danes opredeljena kot glavni vir ponudbe delovne sile, in v povečevanju deleža starejših od 65 let. Število prebivalcev v starostni skupini 20–64 let se v Sloveniji zmanjšuje že od leta 2012. Delež starejših od 65 let v skupnem številu prebivalcev se je v obdobju 1990–2015 že povečal z 10,6 % na 17,9 %, glede na napovedi naj bi se do leta 2060 približal 30 %.

Demografske spremembe, ki zahtevajo daljšo delovno aktivnost, povečujejo tudi potrebe po vključevanju v izobraževanje in usposabljanje vse življenjsko obdobje. Delež vključenih v programe vseživljenjskega učenja se v Sloveniji s starostjo zmanjšuje bistveno hitreje kot v povprečju v EU.

Tako v Sloveniji kot v drugih državah se povečuje razširjenost nestandardnih oblik dela,³ kar je treba upoštevati pri oblikovanju sistemov socialne zaščite. Prihodnji razvoj in uporaba nestandardnih oblik dela bosta najbolj povezana z digitalizacijo, je poudarjeno v raziskavi Eurofounda (2017). V Sloveniji se je v obdobju 1996–2016 delež začasnih zaposlitev v skupnih zaposlitvah povečal z 8,4 % na 16,9 %, delež zaposlenih s krajšim delovnim časom pa s 6,2 % v letu 1996 na 9,3 % v letu 2016. V Sloveniji je močno prisotna težava starostne segmentacije trga dela, ki se kaže v velikem deležu začasnih zaposlitev med mladimi.

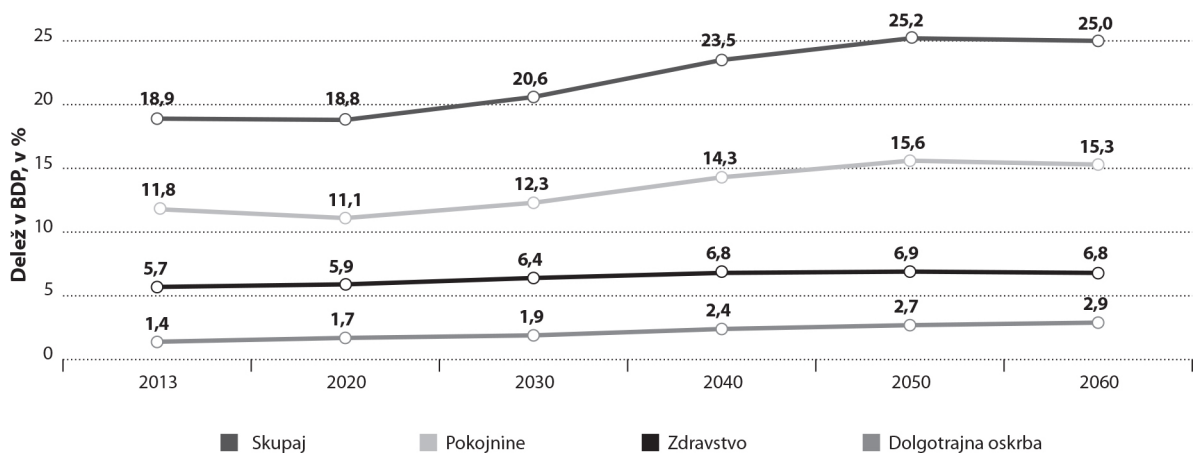
Spremenjeno razmerje med delovno aktivnimi in neaktivnimi prebivalci lahko pripelje do dolgoročne

Slika 3: Pričakovana demografska slika – osnovni scenarij projekcij EUROPOP2013

³ Eurofound (2017) nestandardne oblike dela opredeli kot vse oblike dela, ki niso za polni delovni čas in za nedoločen čas, ter poudarja, da gre največkrat za zaposlitve s krajšim delovnim časom, začasne zaposlitve in samozaposlitve.

Slika 4: Dolgoročne projekcije javnih izdatkov za sisteme socialne zaščite, osnovni scenarij Slovenija

Vir: EC (2015). Opomba: Projekcije osnovnega scenarija AWG (*Ageing Working Group*). Izdatki za zdravstvo so prikazani po metodologiji SHA, vključno z investicijami, vendar brez izdatkov za dolgotrajno zdravstveno oskrbo (0,86 % BDP). K izdatkom za dolgotrajno oskrbo (zdravstveni in socialni del po metodologiji SHA; 0,98 % BDP) so prištete še invalidnine po metodologiji ESPROSS (0,4 % BDP). Izhodiščno leto projekcij je 2012.

nevdržnosti financiranja sedanjih sistemov socialne zaščite. Dolgoročne projekcije izdatkov, povezanih s staranjem prebivalstva, Evropske komisije⁴ kažejo, da bodo javni izdatki za financiranje sistemov socialne zaščite do leta 2060 v Sloveniji ob nespremenjenih politikah dosegli četrtno BDP. Projekcije kažejo, da se bodo izdatki za pokojnine pri nas povečali najbolj med vsemi državami EU. To je odraz zgodnjega odhajanja v upokojitev, kar je predvsem posledica pokojninske zakonodaje v preteklosti, in tega, da so se največje generacije že upokojile in bodo zaradi podaljševanja življenjske dobe tudi dlje časa preživele v upokojitvi. Nekoliko manjši dvig bo za izdatke za zdravstvene storitve in storitve dolgotrajne oskrbe. Vendar bosta tudi sistem zdravstva in dolgotrajne oskrbe v prihodnosti zahtevala čedalje večje izdatke glede na BDP. Dolgotrajna oskrba v Sloveniji tudi še ni urejena v enovit sistem, razdrobljenost v financiranju pa povzroča nepreglednost in neučinkovito izrabo virov.

Čprav je stopnja tveganja socialne izključenosti⁵ celotnega prebivalstva v Sloveniji pod povprečjem EU, je delež pri starejših nadpovprečno velik in sodi med največje med državami EU. Ob demografskih spremembah bi ta težava lahko postala še izrazitejša, nezadostna dohodkovna varnost pa lahko ovira tudi posameznikovo aktivnost v družbi. Delež prebivalstva (starejši 50 let), ki redno opravlja prostovoljsko delo, je

v Sloveniji manjši od povprečja EU.⁶ Po raziskavi SHARE je delež starejših od 50 let, ki niso vključeni v nobene aktivnosti v društvih, v Sloveniji precej večji od povprečja držav, ki so vključene v raziskavo, in kaže na skromno civilno udejstvovanje (Börsch-Supan, 2016).⁷

Slovenija spada med države, kjer je stopnja stanovanjske prikrajšanosti⁸ visoka, še posebej med starejšimi od 65 let. Za Slovenijo je značilen tudi velik delež lastniških stanovanj med starejšimi⁹ in hkrati nadpovprečno velik delež starejših, ki živijo na kmetijah ali v samostojnih hišah,¹⁰ kar lahko povzroča: i) preveliko stanovanjsko potrošnjo, ki starejše omejuje pri zadovoljevanju drugih potreb, in ii) težave pri zagotavljanju ustreznih storitev oskrbe na domu, ki je pri nas najmanj razvita v primerjavi z drugimi državami. Značilna je nizka stanovanjska mobilnost prebivalstva.¹¹

⁶ Vir podatkov: Evropska raziskava o kakovosti življenja (2012).

⁷ Vir podatkov: SHARE valovi 1, 2, 3 (SHARELIFE), 4 in 5 (DOIs: 10.6103/SHARE.w1.500, 10.6103/SHARE.w2.500, 10.6103/SHARE.w3.500, 10.6103/SHARE.w4.500, 10.6103/SHARE.w5.500); o metodologiji več v Börsch-Supan et al. (2013); glej tudi www.share-project.org.

⁸ Gre za delež oseb, ki so prikrajšane za najmanj enega izmed teh delov: i) slabo stanje stanovanja (težave s streho, ki pušča, težave z vlažnimi stenami, tlemi ali trhlimi okenskimi okvirji), ii) nimajo kadi ali prhe v stanovanju, iii) nimajo stranišča na izplakovanje za lastno uporabo, iv) stanovanje nima dovolj svetlobe.

⁹ Med slovenskimi starejšimi gospodinjstvi je kar 87 % lastnikov stanovanja, kar je tretji največji delež med državami, vključenimi v raziskavo SHARE (Mandič, 2015).

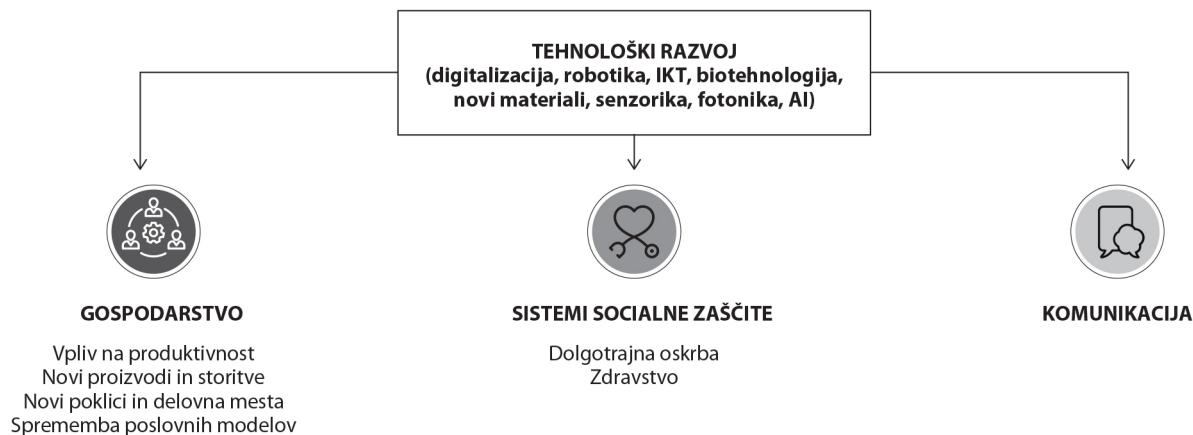
¹⁰ Po raziskavi SHARE v Sloveniji 64,5 % starejših od 50 let živi na kmetiji ali v samostojni stanovanjski hiši, kar je drugi največji delež med državami, vključenimi v raziskavo, in precej nad povprečjem vključenih držav (34,7 %).

¹¹ Starejši od 50 let v Sloveniji v primerjavi s starejšimi v drugih državah v istem stanovanju bivajo 32 let, kar je najdlje med vsemi državami, ki so vključene v raziskavo SHARE, oziroma 13 let več kot v povprečju drugih držav.

⁴ EC – European Commission. (2015). The Ageing Report: Economic and budgetary projections for the EU Member States (2013–2060). European economy 3|2015.

⁵ Stopnja socialne izključenosti je sestavljeni kazalnik, ki vključuje tri sestavine: stopnjo tveganja revščine, stopnjo težke materialne prikrajšanosti in delež oseb, ki živijo v gospodinjstvih z zelo nizko delovno intenzivnostjo.

Slika 5: Tehnološki razvoj vpliva na številna področja

Sintezno oceno pripravljenosti na dolgoživo družbo kaže indeks aktivnega staranja, ki zajema ta področja: i) delovno aktivnost, ii) vključenost v družbo, iii) zmogljivosti za aktivno staranje in iv) samostojno, zdravo in varno življenje. Slovenija je bila v letu 2014 po tem indeksu uvrščena pod povprečje EU, na 23. mesto, predvsem zaradi nizke vrednosti kazalnikov na področju delovne aktivnosti (zadnje, 28. mesto).¹² Pri drugih sestavinah indeksa je uvrstitev Slovenije boljša. Najvišja je pri kazalniku samostojno življenje (9. mesto), kjer je tudi vrednost kazalnika nad povprečjem EU. K temu pripomoreta visoki vrednosti in uvrstitvi po podkazalnikih fizična varnost (1. mesto) in dostop do zdravstvenih storitev (2. mesto), po podkazalnikih fizične aktivnosti (18. mesto) in zlasti pri tveganju za revščino (25. mesto) pa je uvrščena precej nižje. Pri preostalih dveh od štirih glavnih kazalnikov je uvrstitev Slovenije nižja, tudi vrednosti kazalnikov so pod povprečjem EU.

3 Trendi v širšem okolju, ki vplivajo na oblikovanje strategije

Strategija upošteva prevladujoče trende, ki zaznamujejo gospodarski in družbeni razvoj ter bodo ključno vplivali na prihodnjo družbo in oblikovanje odzivov na staranje družbe. Spreminjanje starostne strukture v razvitih državah je tak »megatrend«,¹³ ki je tudi povod za pripravo strategije dolgožive družbe. Med drugimi megatrendi pa SDD poudarja še tehnološki razvoj

¹² Slovenija se uvršča na zadnje mesto po stopnji delovne aktivnosti v vseh štirih starostnih skupinah (55–59 let, 60–64 let, 65–69 let in 70–74 let), ki jih vključuje indeks.

¹³ Sprememba na svetovni ravni, ki na novo opredeljuje družbo v prihodnosti s svojim daljnosežnim vplivom na življenje posameznika, gospodarstvo, družbo in kulturo.

in digitalizacijo družbe, fleksibilizacijo trga dela in spremembe v življenjskem ciklu.

3.1 Tehnološki razvoj in digitalizacija

Tehnološki razvoj prinaša čedalje hitrejša spremembe v gospodarstvu in družbi, spreminja naravo in organizacijo dela.

Zaradi tehnološkega razvoja postajajo spremembe v gospodarstvu s spremembo proizvodnih procesov in poslovnih modelov ter ustvarjanjem novih proizvodov in storitev čedalje hitrejša. Nekateri tradicionalni poklici izginjajo, nastajajo pa novi poklici in nova delovna mesta, ki zahtevajo nova znanja in veščine.¹⁴ To zahteva vseživljenjsko izobraževanje in usposabljanje ter prilagajanje spremenjenemu poslovnemu okolju, kar velja tako za podjetja kot za zaposlene. S tem bodo koristi, ki jih prinašata tehnološki razvoj in digitalizacija, bolj izkoriščene.

Tehnološki napredek prinaša velike spremembe tudi na področju zdravstva in dolgotrajne oskrbe, ki na eni strani povečujejo kakovost teh storitev in kakovost življenja in bivanja ter lahko tudi zmanjšujejo nekatere izdatke, hkrati pa na drugi strani vplivajo tudi na povečevanje izdatkov (t. i. nedemografski dejavniki v zdravstvu). Ob tem čedalje pomembnejša postaja integrirana oskrba, kjer se briše meja med zdravstvenimi in socialnimi storitvami. Socialni in zdravstveni sistem bo lahko dolgoročno vzdržen samo, če bomo del klasičnih storitev nadomestili z elektronskimi storitvami e-zdravja in e-oskrbe. Tako bodo starejši lahko tudi dlje časa samostojno živeli v domačem okolju.

¹⁴ Brynjolfsson, McAfee: The Second Machine Age: Work, Progress and Prosperity in a time of Brilliant Technologies, 2014.

Slika 6: Nekateri ključni tehnološki dosežki, pomembni za dolgoživo družbo

TEHNOLOŠKI DOSEŽEK	KAJ NUDI	PODROČJE UPORABE
Nanosenzorji Internet stvari	Varnost in zaščita	Dom, delovno mesto
Avtonomna vozila	Olajšano gibanje	Dolgotrajna oskrba
Organi na čipih Optogenetika Bionanosenzorika	Zdravljenje nevroloških in drugih bolezni Diagnostika nevrodegenerativnih bolezni	Zdravstvo
IKT in robotika	Pomoč pri delu, v gospodinjstvu, komunikacija	Dolgotrajna oskrba
Geolociranje	Varnost in zaščita	Dolgotrajna oskrba

Vir: WEF, 2016, Kai Leichsenring, European Centre for Welfare Policy and Research, 2016.

Družba se bo morala prilagoditi okolju hitrih tehnoloških sprememb in digitalizacije, ki bodo v marsičem olajšale dosednji način bivanja, komuniciranja in prometa, hkrati pa pomenijo izziv z uporabniškega vidika. Digitalizacija bo olajšala komunikacijo, vendar pomeni tudi tveganje za povečevanje medgeneracijskega prepada zaradi spreminjanja ustaljenih načinov komuniciranja, ki mu mlajše generacije v povprečje sledijo hitreje. Zaradi digitalizacije se spreminja tudi predstavnost svet mlajših generacij, kar lahko vpliva na komunikacijo in medosebne odnose. Povečevanje digitalnega prepada oziroma vrzeli med »digitalno pismenimi« in »digitalno nepismenimi« tako narekuje spremembe v izobraževanju in oblikovanje novih podpornih/svetovalnih poklicev.

Razvoj IKT in možnost neposrednega komuniciranja na družabnih omrežjih bosta vplivala na hitro rast »sodelovalnega gospodarstva«. To bo vplivalo na trg dela (nove možnosti zaposlovanja, uporaba predvsem nestandardnih oblik dela) ter delovanje ponudnikov proizvodov in storitev, ki so najbolj zastopani v sodelovalnem gospodarstvu, posameznikom pa bo nudilo možnost zniževanja stroškov in hkrati nove vire dohodkov.

3.2 Spremembe na trgu dela

Razširjenost nestandardnih oblik dela¹⁵ se v zadnjih desetletjih močno povečuje. Tako se je v večini držav EU povečala uporaba delnih zaposlitev, začasnih zaposlitev in samozaposlitev. Tako kot v drugih državah se tudi v Sloveniji spoprijemamo s čedalje večjo potrebo po fleksibilnosti na trgu dela, ki bo med drugim vplivala na sisteme socialne zaščite in socialno varnost posameznika. Zato je treba sisteme socialne zaščite oblikovati tako, da bodo posamezniku omogočali

varne prehode med različnimi življenjskimi obdobji (npr. prehod z izobraževanja na trg dela, med plačano in neplačano aktivnostjo, vrnitev na delo po odsotnosti zaradi varstva otrok, po daljši bolezni ali invalidnosti ter postopen prehod v upokožitev) in zagotavljali socialno varnost v vseh oblikah dela.

Sedanji sistem zbiranja sredstev za financiranje sistemov socialne zaščite v Sloveniji temelji predvsem na prispevkih, ki se plačujejo iz pogodb o zaposlitvi oziroma tako imenovanih standardnih oblikah zaposlitve. Odločitev delodajalcev oziroma posameznika, da izbira možnosti plačevanja minimalnih prispevkov, ki je pogosto povezana z nestandardnimi (prekarnimi) zaposlitvami, vpliva tako na obseg zbranih sredstev kot na višino prejemkov, ki jih sistemi socialne zaščite lahko zagotavljajo.

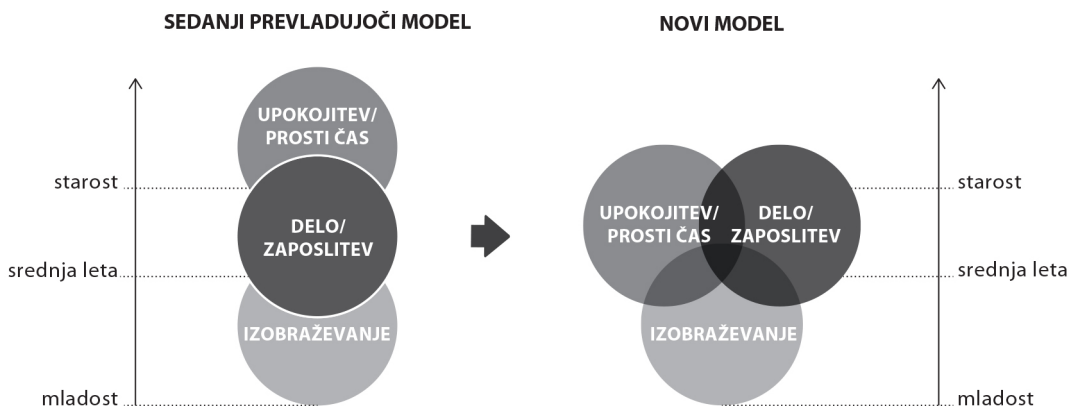
3.3 Sprememba razumevanja življenjskega cikla

Ob podaljševanju življenjske dobe in čedalje hitrejšem uvajanju tehnoloških sprememb v družbo in gospodarstvo se postopno spreminja razumevanje (*delovnega življenjskega cikla*), kar se bo po predvidevanjih¹⁶ v prihodnosti še okrepilo. S podaljševanjem trajanja življenja, spreminjanjem poklicev in večjo potrebo po vseživljenjskem učenju bo tradicionalni življenjski cikel (izobraževanje, delovno aktivno obdobje, upokožitev) zamenjal bolj prilagodljiv in spremenljiv cikel: posameznik bo lahko imel več karier in se bo moral izobraževati oziroma usposabljeni vse življenjsko obdobje (tudi zaradi tehnološkega razvoja, spreminjanja poklicev in potrebe po novih znanjih in veščinah), po formalni upokožitvi bo ostal aktiven in prispeval k skupnosti (delne zaposlitve, mentorstvo, prostovoljstvo, socialno podjetništvo, ljubiteljske aktivnosti).

¹⁵ Eurofound (2017) standardne oblike zaposlitve opredeljuje kot zaposlitve za polni delovni čas (pet dni tedensko) in nedoločen čas.

¹⁶ Ages, Generations and the Social Contract: The Demographic Challenges Facing the Welfare State; Editors: Véron, Jacques, Pennek, Sophie, Légaré, Jacques.

Slika 7: Spremembe v življenjskem ciklu

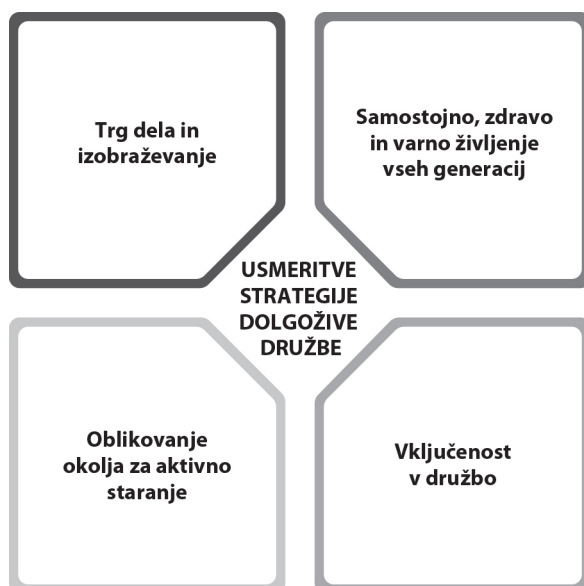

4 Usmeritve strategije dolgožive družbe

SDD podaja usmeritve za oblikovanje ukrepov in politik za doseganje ciljev, ki so razdeljene v štiri sklope (stebre):

- 1. Trg dela in izobraževanje** (prilagoditve na trgu dela, vključno z izobraževanjem in usposabljanjem, spodbujanje priseljevanja tuje delovne sile).
- 2. Samostojno, zdravo in varno življenje vseh generacij** (sistemi socialne zaščite, dostopnost zdravstvenih storitev in dolgotrajne oskrbe, skrb za zdravje, zmanjševanje neenakosti v zdravju).
- 3. Vključenost v družbo** (medgeneracijsko sodelovanje, prostovoljstvo, uporaba IKT za komunikacijo, preprečevanje diskriminacije in nasilja v družbi, politično udejstvovanje).

Slika 8: Aktivnost v vseh življenjskih obdobjih – štirje stebri

- 4. Oblikovanje okolja za aktivnost v celotnem življenju** (prilagoditve v gospodarstvu, bivalnih razmer in prometne ureditve s podporo IKT in tehnoloških rešitev).

4.1 Trg dela in izobraževanje

Spremenjena starostna struktura prebivalstva in posledično zmanjšanje ponudbe delovne sile bi ob sedanjih ureditvah in obnašanju posameznikov sčasoma lahko zmanjšala možnosti za gospodarsko rast, zato so potrebne prilagoditve na trgu dela in področju izobraževanja, ki bodo zagotovile daljše ostajanje v delovni aktivnosti in učinkovito izkoriščanje sposobnosti vseh generacij. Za spoprijemanje s temi izzivi strategija podaja usmeritve za:

- A. Zagotavljanje zadostne delovne sile**, kjer se opozarja na potrebno aktivacijo mladih in starejših, podaljšanje trajanja delovne aktivnosti s hitrejšim vstopom na trg dela in daljšim ostajanjem na njem, zmanjševanje strukturnih neskladij na trgu dela, oblikovanje migracijske politike, vzpostavljanje pogojev za vračanje izseljenih državljanov in za zmanjševanje odseljevanja mladih.
- B. Prilagoditev delovnih mest in delovnega časa**, kjer se poudarjajo oblikovanje ustreznih pogojev dela, prilagajanje delovnih mest in procesov starejši delovni sili, prilagajanje delovnih mest in procesov zaradi tehnološkega napredka in digitalizacije ter omogočanje prilagodljivega delovnega časa in prostora zaposlenim, ki skrbijo za sorodnike ali sosede (zaposleni neformalni oskrbovalci).
- C. Medgeneracijski prenos znanja in spodbujanje ustvarjalnosti na delovnem mestu**, kjer se poudarjajo promoviranje in podpiranje pozitivnega mnenja o staranju, starejših in njihovem prispevku k družbi tudi z delovno aktivnostjo, preprečevanje starostne

diskriminacije na delovnem mestu, spodbujanje prenosa znanja med generacijami (npr. mentorske sheme, ustvarjalni laboratoriji) in pomen razvoja upravljanja različnih starostnih skupin (*age management*).

- D. Dostop do izobraževanja in usposabljanja**, kjer se zaradi hitrega in velikega zmanjšanja vključenosti odraslih v vseživljenjsko učenje po 40. letu starosti kljub tehnološkemu napredku poudarjajo predvsem: i) vzpostavitev sistemskih možnosti za stalno izobraževanje in usposabljanje na delovnem mestu ter možnosti za izobraževanje za spremembo delovne kariere, ii) prilagoditev izobraževalnega sistema potrebam po stalnemu izobraževanju in usposabljanju in iii) krepitev vseživljenjskega učenja posameznikov v družbi in podjetjih.
- E. Nove možnosti za razvoj delovnih mest**, ker v Sloveniji zaostajamo po deležu zaposlenih v dejavnosti socialnega varstva in zdravstva, kar je pretežno povezano z zaostajanjem v razvoju dolgotrajne oskrbe v skupnostnih oblikah. V SDD, se poudarjajo:
- o večja podpora razvoju javno-zasebnega partnerstva in zasebnosti,
 - o večja podpora delovanju nevladnih organizacij in društev,
 - o krepitev družbenega (socialnega) podjetništva, ki spodbuja medgeneracijsko sodelovanje in katerega primarni cilj je družbeno korist in razvijanje formalnih in neformalnih izobraževalnih programov za izvajanje socialnovarstvenih storitev,
 - o delo s starejšimi.

4.2 Samostojno, zdravo in varno življenje vseh generacij

Na oblikovanje pogojev za samostojno, zdravo in dostojno življenje vseh generacij poleg delovne aktivnosti, ki je obravnavana v okviru prejšnjega stebra, pomembno vplivajo še : i) zdravstveno stanje prebivalstva, ii) sistemi socialne zaščite, ki z zagotavljanjem primernih dohodkov in dostopnosti zdravstvenih storitev in dolgotrajne oskrbe prispevajo h kakovosti življenja vseh generacij. Zato so usmeritve oblikovane v okviru dveh podstebrov: i) izboljšanje zdravstvenega stanja prebivalstva in ii) sistemi socialne zaščite.

4.2.1 Izboljšanje zdravstvenega stanja prebivalstva

Zdravje je pomemben dejavnik razvoja družbe in močno vpliva na položaj posameznika v družbi. Slovenci v primerjavi z drugimi manjši del življenja preživijo zdravi. Slovenija se uvršča med države, v katerih je nadpovprečen delež prebivalstva izpostavljen dejavnikom tveganja za zdravje, saj je delež rednih

kadilcev med odraslimi in poraba alkohola na odraslega prebivalca pri nas nad povprečjem razvitih držav. Tudi delež odraslih s čezmerno težo je v Sloveniji nad povprečjem EU, pri čemer so neenakosti v debelosti odraslih glede na izobrazbo celo najvišje v EU.

Neenakosti v zdravju so najbolj posledica socialno-ekonomskih razlik; prisotne so že v zgodnjem otroštvu in se postopoma krepijo ter vplivajo na celotno življenje posameznika, na njegovo delovno aktivnost, materialno blaginjo, zdrava leta življenja in pričakovano trajanje življenja.¹⁷

Zato strategija poudarja potrebo po oblikovanju politik in ukrepov za:

- A. Spodbujanje zdravega načina življenja**, kjer SDD poudarja: nujnost oblikovanja strukturnih ukrepov za zagotavljanje in spodbujanje zdravju prijaznega okolja, okrepitev politik za spodbujanje zdravega življenjskega sloga in obvladovanje tveganega vedenja ter za ozaveščanje o zdravem življenjskem slogu od najzgodnejšega življenjskega obdobja; krepitev programov preprečevanja bolezni z zgodnjim odkrivanjem dejavnikov tveganega vedenja na primarni ravni in s programi zgodnjega odkrivanja raka; oblikovanje programov za povečanje vlaganj delodajalcev v zdravje zaposlenih; okrepitev programov za promoviranje zdravja in zdravega življenjskega sloga (predvsem bolj zdrava prehrana in gibanje); ohranjanje in krepitev lastnega telesnega ter duševnega zdravja; okrepitev področja duševnega zdravja;
- B. Zmanjševanje neenakosti v zdravju**, kjer SDD poudarja oblikovanje ukrepov za krepitev zdravja skozi celotno življenjsko obdobje in ozaveščanje vseh državljanov o skrbi za lastno zdravje; oblikovanje medresorske politike za zmanjševanje neenakosti v zdravju, ki zajema tudi zagotavljanje kakovostne vzgoje in izobraževanja otrokom iz socialno šibkejšega okolja; zmanjševanje materialne prikrajšanosti, ki mora postati ključni cilj vseh politik; oblikovanje programov za vključevanje socialno šibkejših v programe telesne vadbe; oblikovanje programov ozaveščanja prebivalstva o zdravi prehrani in za zagotavljanje dostopnosti zdrave prehrane za socialno in ekonomsko ranljivejše skupine; posebna skrb za duševno zdravje ekonomsko ranljivejših skupin in programi krepitev drugih dejavnikov življenjskega sloga za te skupine;
- C. preprečevanje oviranosti**, kjer SDD poudarja nujnost oblikovanja programov za preprečevanje oviranosti pri starejših (npr. programi preprečevanja padcev, telesne vadbe, razvoja zgodnje rehabilitacije in dolgotrajne oskrbe v domačem okolju); ureditev področja najpogostejših starostnih bolezni (demenca, inkontinenca, diabetes in kronična rana, ustno zdravje), vključno z oblikovanjem

¹⁷ Povzeto po OECD (2016): Generation Next: How to Prevent Ageing Unequally.

prijaznih skupnosti in storitev, ki bodo povečevale kakovost bivanja bolnikov in njihovih bližnjih; zgodnje diagnosticiranje nevrodegenerativnih bolezni; razvoj in uporabo naprednih tehnologij na področjih bionanosenzorike, robotike, fotonike in satelitske navigacije ter komunikacije za spremljanje starostnikov in pomoč pri njihovi celostni in dolgotrajni domači oskrbi; oblikovanje ukrepov in programov, ki bodo starejšim in starajočim se invalidom kar najbolj omogočili samostojnost in polno vključenost na vseh področjih življenja.

4.2.2 Sistemi socialne zaščite

S staranjem prebivalstva se spreminja razmerje med delovno aktivnimi in neaktivnimi, kar zmanjšuje dostopnost storitev, ki jih nudijo sistemi socialne zaščite, in njihovo javnofinančno vzdržnost. To še posebej velja za pokojninsko in zdravstveno zavarovanje, katerih financiranje temelji predvsem na prispevkih delovno aktivnih. Dolgoročne projekcije Evropske komisije kažejo, da naj bi se v Sloveniji ob nespremenjenih politikah javni izdatki za financiranje sistemov socialne zaščite v prihodnjih desetletjih močno povečali in postajali javnofinančno čedalje bolj nevzdržni.

Sistemi socialne zaščite morajo zagotavljati socialno in dohodkovno varnost posameznika v vseh življenjskih okoliščinah in skozi celoten življenjski cikel, pri čemer morajo upoštevati spremembe v razumevanju delovnega življenjskega ciklusa in naraščanje deleža nestandardnih oblik dela. Strategija zato poudarja ta področja:

A. Prilagoditve nalog sistemov socialne zaščite, kjer SDD poudarja nujnost oblikovanja sistema socialne zaščite, ki posamezniku omogoča in olajšuje prehode med različnimi življenjskimi obdobji ter podpira samostojnost in odločitve za družino, in sistema socialne zaščite, ki prispeva k zagotavljanju primernih dohodkov za življenje socialno ogroženim, vendar spodbuja njihovo delovno aktivnost.

B. Prilagoditev načina financiranja sistemov socialne zaščite, kjer SDD poudarja nujnost:

- i) prilagoditve sistemov socialne zaščite (pokojninsko in zdravstveno zavarovanje, dolgotrajna oskrba) demografskim razmeram z bolj enakomerno porazdelitvijo bremen financiranja med generacijami ter med delovno aktivnimi in neaktivnimi;
- ii) določitev novih razmerij med viri financiranja za zagotavljanje blaginje prebivalstva na področju pokojnin, zdravja in dolgotrajne oskrbe, pri čemer je cilj zagotoviti dogovorjeno raven blaginje na vseh naštetih področjih;
- iii) povečanja raznovrstnosti javnih virov in s procikličnimi mehanizmi zagotoviti stabilnost in dolgoročno vzdržnost vseh sistemov socialne zaščite;
- iv) dopolnjevanja javnih virov financiranja sistemov socialne zaščite z zasebnimi zavarovanji.

C. Pokojninski sistem in dostojni dohodki v starosti, kjer SDD poudarja potrebo po:

- i) strukturni reformi pokojninskega sistema, ki ohranja visoko pokritost ter vključuje javne in zasebne virov;
- ii) oblikovanju pokojninskega sistema, ki spodbuja daljše ostajanje v delovni aktivnosti, omogoča postopen prehod v upokojitev in zagotavlja primeren dohodek v starosti;
- iii) vzpostavitvi mehanizma za pretvorbo drugih oblik premoženja posameznika v dohodke v starosti (npr. obratna hipoteka, ki posamezniku omogoča rento v primeru odstopa stanovanjske pravice);
- iv) spodbujanju varčevanja za starost oziroma po kombinaciji javnega in zasebnega pokojninskega varčevanja.

D. Zdravstveni sistem in sistem dolgotrajne oskrbe, kjer SDD poudarja:

- i) ohranjanje in izboljšanje dostopnosti zdravstvenih storitev in storitev dolgotrajne oskrbe z ustrežno kombinacijo javnih in zasebnih virov;
- ii) široko vključenost populacije v univerzalno zdravstveno kritje in večjo solidarnost pri financiranju zdravstvenega varstva;
- iii) razvoj in vzpostavitev multimedijske platforme za telemedicino in teleterapijo (npr. diagnostiko in zdravniško obravnavo na daljavo, nudenje podpore svojcem za pomoč pacientom na daljavo);
- iv) uveljavitev enotnega javnega vira sredstev za sistem dolgotrajne oskrbe, ki bo temeljil na solidarnosti in bo z dopolnjevanjem z zasebnimi sredstvi (zavarovanji) zagotavljal vzdržno financiranje v skladu s potrebami in demografskimi gibanji.

SDD v okviru oblikovanja pogojev za kakovostno življenje omenja tudi pomen družinske politike, ki je podrobno predstavljena v Resoluciji o družinski politiki 2018–2028, katere osnutek je julija 2017 poslalo v javno razpravo Ministrstvo za delo, družino, socialne zadeve in enake možnosti.

4.3 Vključenost v družbo

Vključenost v družbo (na družbenem, socialnem, gospodarskem in kulturnem področju) je pomembna za dostojno in kakovostno življenje vseh generacij in blaginjo družbe, ki predpostavlja prispevek zmogljivosti vseh generacij. Ker je predpogoj za vključenost v družbo dohodkovna varnost posameznika v vseh življenjskih obdobjih, mora biti zmanjševanje materialne prikrajšanosti ključni cilj širše politike države in dogovorjenih prednostnih nalog razvoja vseh politik, ki temeljijo na načelu pravičnosti in enakega dostopa.

Strategija poudarja nujnost ničelne toleranca do starostne diskriminacije in pojavov staromrznštva (ang. *ageism*; zlasti zanemarjanja, zapostavljanja) ter vseh oblik nasilja (psihično, fizično, ekonomsko), kar mora veljati za vse možno ranljive skupine prebivalstva (otroci, osebe z invalidnostjo, krhki stari).

Za večjo vključenost vseh v družbo SDD poudarja ukrepanje na teh področjih:

- **medgeneracijsko sodelovanje in povezovanje**, kjer se poudarjajo razvijanje možnosti ter spodbujanje mladih in starejših k medgeneracijskemu prenosu znanja na različnih področjih, spodbujanje medsebojne pomoči znotraj in zunaj družine ter ozaveščanje o pomenu medgeneracijskega sodelovanja;
- **uporaba informacijsko-komunikacijskih tehnologij za večjo vključenost starejših v družbo**, uporaba IKT lahko poveča samostojnost ter olajša in izboljša nadzor nad življenjem, zato SDD poudarja nujnost: povečanja geografske dostopnosti IKT in pokritosti s širokopasovno povezavo, povečanja digitalne pismenosti in e-znanja starejših ter izboljšanje cenovne dostopnosti in uporabnosti naprav in storitev;
- **preprečevanje starostne diskriminacije**, kjer se poudarjajo predvsem ozaveščanje javnosti o problematiki diskriminacije starejših, spodbujanje pozitivne podobe starejših in večja informiranost starejših (in vseh ranljivih skupin) o možnosti pomoči v primeru diskriminacije;
- **varstvo in uveljavljanje pravic starejših**, kjer SDD poudarja pomen ozaveščanja vseh skupin prebivalstva in še posebej starejših o pomenu človekovih pravic ter ustvarjanje ustreznih razmer za učinkovito odpravljanje in preprečevanje kakršne koli posredne ali neposredne diskriminacije, povezane s kronološko starostjo;
- **osebna varnost starejših**, kjer SDD med

drugim poudarja ozaveščanje starejših in javnosti o problematiki nasilja in drugih prepovedanih dejanj, storjenih proti starejšim, utrjevanje medinstitucionalnega sodelovanja pri spoprijemanju s problematiko zlorab, nasilja in drugih prepovedanih dejanj, storjenih proti starejšim, in izobraževanje o varni uporabi interneta pri komuniciranju in nakupih;

- **prostovoljstvo**, kjer se poudarjajo predvsem spodbujanje prostovoljskega dela starejših, dostopnost, obveščanje, povečevanje ugleda prostovoljstva v družbi in spodbujanje kakovostnih prostovoljskih programov za oskrbo in podporo samostojnemu življenju starejših;
- **ljubitelska, kulturna in športna dejavnost**, kjer SDD poudarja zagotavljanje možnosti udeleževanja starejših v kulturnih dejavnostih, večjo dostopnost kulturnih storitev, večjo dostopnost športa in rekreacije, prilagojenih starejšim, ter spodbujanje starejših k udeleževanju.

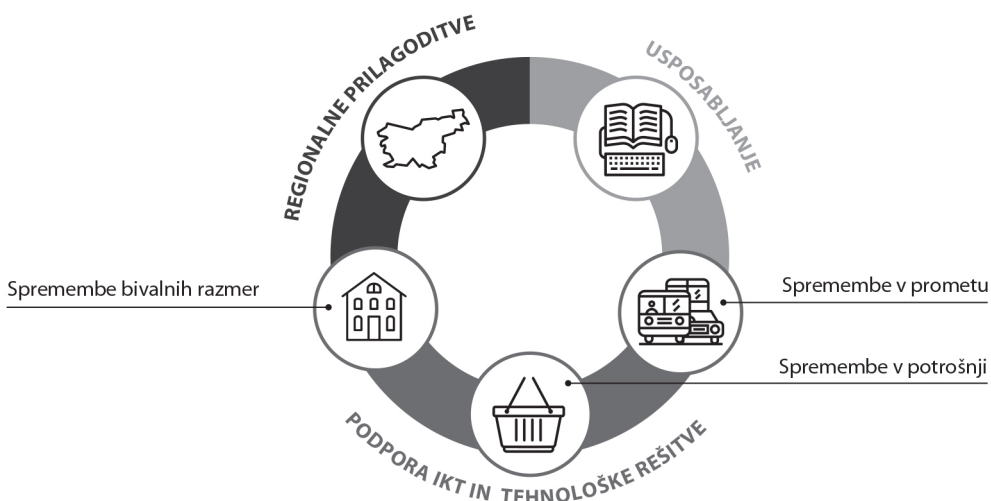
4.4 Oblikovanje okolja za aktivno staranje

Med odzivi na spremenjeno starostno strukturo prebivalstva je pomembno oblikovanje gospodarskega in družbenega okolja, ki upošteva potrebe vseh generacij ter starejšim omogoča samostojno in aktivno življenje. Poleg prilagoditev v gospodarstvu so ključne prilagoditve bivalnih razmer in prometne infrastrukture, ki čedalje bolj vključujejo napredne tehnološke rešitve. Pomemben del razmer za kakovostno staranje v domačem okolju je tudi učinkovit sistem dolgotrajne oskrbe, ki vključuje tudi neformalne oskrbovalce.

SDD tako poudarja:

- A. področje oskrbe in podpore v vsakdanjem življenju (neformalni oskrbovalci):** ker večina starejših oseb želi tudi v starosti živeti v domačem okolju ter se starati dostojanstveno in kakovostno,

Slika 9: Okolje za aktivno staranje

je treba v okviru dolgotrajne oskrbe urediti tudi področje neformalnih oskrbovalcev, pri čemer SDD poudarja nujnost organiziranja izobraževanja in neformalnega usposabljanja za neformalne oskrbovalce ter omogočanja pravice neformalnim oskrbovalcem (npr. pravica do počitka, plačila);

- B. prilagoditve spremembam v potrošnji:** pomembno je oblikovanje poslovnega okolja in spodbude za razvoj novih proizvodov in predvsem storitev, ki ustrezajo spremenjenemu povpraševanju v dolgoživi družbi (novi poklici – svetovanja in podpora starejšim, dolgotrajna oskrba, izobraževanje, promet, večja varnost pri spletnih nakupih);
- C. prilagoditve bivalnih razmer:** prilagajanje prebivalnega prostora za (podaljšano) samostojno življenje starejših v domačem okolju, ki se mora vključiti v različne politike (stanovanjsko, socialno, prostorsko);
- D. prilagoditve v prometu in prometni infrastrukturi:** starejši imajo večje potrebe pri uporabi javnega prometa, spoprijemajo se z gibalno oviranostjo, v visoki starosti se močno zmanjša tudi sposobnost za samostojno upravljanje vozila, zato SDD poudarja: i) povečanje dostopnosti (za starejše) javnega prevoza in v prihodnosti avtonomnih vozil in ii) zagotavljanje varnega dostopa do objektov z dobro zasnovo javnih površin in grajenega okolja;
- E. regionalne prilagoditve:** staranje prebivalstva po regijah je neenakomerno, te razlike se bodo še povečevale, saj se bo prebivalstvo zgoščevalo v urbaniziranjem, torej pretežno osrednjem delu države, število prebivalcev pa se bo zmanjšalo v vseh preostalih regijah. SDD poudarja krepitev regionalnih gospodarstev v skladu z njihovimi razvojnimi prednostmi ob ohranjanju policentrične strukture urbanega sistema;
- F. izobraževanje/usposabljanje starejših za samostojno življenje:** starejši za kakovostno samostojno življenje potrebujejo tudi različna nova znanja: zdrav način življenja, skrb za duševno in telesno zdravje, uporaba IKT. Zato je treba razvijati starejšim prilagojene izobraževalne programe in jim omogočiti vključevanje vanje.

5 Sklep

Vlada je SDD sprejela julija 2017 in zadolžila ministrstva, pristojna za finance, trg dela in zaposlovanje, izobraževanje in znanost, zdravje, infrastrukturo in promet, gospodarstvo, okolje in prostor, lokalno samoupravo, informacijsko družbo ter kulturo, da na podlagi usmeritev, zapisanih v Strategiji dolgožive družbe, pripravijo akcijske načrte s predlogi ciljev in ukrepov za njihovo izvedbo v šestih mesecih po sprejetju te strategije.

Za uresničevanje SDD so pomembni ozaveščanje javnosti o posledicah demografskih sprememb, zavedanje o pomenu in nujnosti aktivnega odzivanja vseh delov družbe in posameznikov na demografske spremembe ter reden dialog med vsemi deležniki o potrebnih prilagoditvah. Vlada Republike Slovenije bo ustanovila svet za medgeneracijsko sodelovanje, ki bo skrbel za usklajenost akcijskih načrtov in spremljal njihovo izvajanje.

Literatura in viri

Bloom, D. E., Canning D., Fink, G. (2011). Implications of population ageing for economic Growth NBER Working Paper 16705. Dosegljivo na <http://www.nber.org/papers/w16705>.

Börsch-Supan, A. (2016). Survey of Health, Ageing and Retirement in Europe (SHARE) Wave 5. Release version: 5.0.0. SHARE-ERIC. Data set. DOI: 10.6103/SHARE.w5.500.

Brynjolfsson, E., McAfee, A. (2014). The Second Machine Age: Work, Progress and Prosperity in a time of Brilliant Technologies. W. W. Norton & Company.

EC – European Commission. (2015). The Ageing Report: Economic and budgetary projections for the EU Member States (2013–2060). European economy 3|2015. Pridobljeno na http://europa.eu/epc/pdf/ageing_report_2015_en.pdf.

Mandič, S. (2015). Stanovanjske razmere in mobilnost starejšega prebivalstva-Slovenija v primerjalni perspektivi. V Majcen, B. (ured.): Značilnosti starejšega prebivalstva v Sloveniji: prvi rezultati raziskave SHARE (str. 183–195) Ljubljana: IER.

Strategija dolgožive družbe. Dosegljivo na spletni strani: http://www.vlada.si/fileadmin/dokumenti/si/projekti/2017/dolgoziva_druzba/Strategija_dolgozive_druzbe_200717.pdf.

UMAR (2016): Demografske spremembe ter njihove ekonomske in socialne posledice. Dosegljivo na spletni strani: http://www.umar.gov.si/fileadmin/user_upload/publikacije/kratke_analize/Demografske_spremembe_UMAR.pdf.

UMAR (2017): Poročilo o razvoju 2017. Ljubljana: Urad za makroekonomske analize in razvoj.

Zaidi, A., in drugi. (2013). Active Ageing Index 2012 Concept, Methodology and Final Results. Dosegljivo na spletni strani: http://www.buenaspracticimaserso.es/InterPresent2/groups/imserso/documents/binario/methodology-paper-as-of-10th_m.pdf.

Véron, J., Pennec, S., Légaré, J. (ur.) (2007). *Ages, Generations and the Social Contract: The Demographic Challenges Facing the Welfare State*. Springer.

WEF (2016). Kai Leichsenring, *European Centre for Welfare Policy and Research*, 2016.

WHO (2002). *Active ageing: a policy framework*. Dosegljivo na spletni strani: http://apps.who.int/iris/bitstream/10665/67215/1/WHO_NMH_NPH_02.8.pdf.